

← Əvvəlki səh.1

Başqa sözlə, dərslərlərin hazırlanmasına Azərbaycan dilçiliyinin mühüm problemlərindən biri kimi baxılırdı və çox hallarda da Azərbaycan dili dərslərlərinin hazırlanmasına görkəmli dilçi alimlər cəlb olunur və dərslərin hazırlanması problemini linqvistik araşdırmaların müstəvisində həll etməyə çalışırdılar. Məsələn, ötən əsrdə uzun illər V-VI, VII-VIII siniflər üçün hazırlanmış Azərbaycan dili dərslərində linqvistik anlayışlar, onlar haqqında mətnlər aparıcı yer tutmuşdur. Dərslərlər Azərbaycan dilçiliyinin məntiqi əsasında qurulmuş, bütün addımlar həmin anlayışların mənimsənilməsi istiqamətində təşkil olunacaq fəaliyyətlərə yönəlmişdir.

Bu, doğrudanmı, belə olmalıdır? Şagirdlər Azərbaycan dilçiliyinin elminin son uğurları da əhatə ediləndə onu daha fundamental əsasda öyrənməyə istiqamətlənməli və bu iş dilçiliyinin elminin obyektini kimi qiymətləndirilməlidir? Dərslərlərin məzmunu da həmin tendensiyanı şərh və onun mənimsənilməsinin didaktik-metodik əsasını təşkil etməlidir? Yoxsa, Azərbaycan dilinə dair nitq inkişafı məsələləri prioritet olmalı, bütün kursun nəzəri və praktik məsələləri onun reallaşdırılmasına yönəldilməlidir? Beləliklə də, bu cəhət fənnin uğurlarında əsas götürülməlidir?

Bu və buna bənzər məsələlər təqdim Azərbaycan dili fənni üzrə deyil, digər fənlər üzrə də problem olaraq qalmaqda və sual doğurmaqda davam edir. Araşdırmalar onu göstərir ki, pedaqogikada, xüsusilə onun didaktika (təlim nəzəriyyəsi) hissəsinə aid öyrənilən məsələlərin sırasında dərslərə xüsusi önəm verilir, onun tertibi prinsiplərindən, məzmunu və struktur xüsusiyyətlərindən söhbət edilir. Onun ümumpedaqoji məsələlərdən biri olması vurğulanır.

Təbii olaraq, Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasında da Azərbaycan dili dərslərlərinin özünəməxsus cəhətləri barədə danışılır. Şagirdlərin bilik, bacarıq, münasibət və səriştələrinin formalaşdırılmasında rolunu və əhəmiyyətindən bəhs olunur. Belə araşdırmalar xüsusilə metodikalara aid araşdırmalar kimi qəbul edilir.

Dərslər nə üçün lazımdır?

Bu ritorik sual hər bir təhsil işçisini düşündürə bilər. Zamanın mövqeyindən çıxış edərək birmənalı şəkildə cavab veririk ki, dərslər günün məktəb təhsilində lazımlı komponentlərdən biridir. Çünki o, ilk olaraq, şagirdlərdə lazımi səriştələri formalaşdırmaq üçün zəruri hesab edilən minimum təlim materiallarını əhatə edir, öyrənilən bilik, bacarıq və vərdislərə nail olmaq üçün haradın başlamağın və harada dayanmağın vacibliyini göstərir. Bundan əlavə, dərslərlər praktik fəaliyyət üçün istiqamətverici rol oynayır. Çalışma, tapşırıq və müstəqil iş üçün materiallar təqdim edir. Bu məsələyə xüsusilə Azərbaycan dili dərslərlərində başqa formada yanaşılır. Belə ki, təqdim olunan oxu mətnləri ilə əlaqəli çalışmalar sistemi hazırlanaraq uyğun paraqlarada yerləşdirilir. Şagirdlər mətn üzrə işləməklə yanaşı, çalışmalar üzərində də fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Beləliklə, sırf nitq vahidlərindən istifadə edərək müxtəlif əməliyyatları yerinə yetirir, nitq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsində irəliləyişlərə nail olurlar.

Şagirdlərin bu fəaliyyəti təkə məktəbdə tamamlanmadığından onun evdə davam etdirilməsi zərurəti yaranır. Bu zaman maraqlı tərəf kimi valideynlər də həmin işə qoşulmalı olurlar. Və çox hallarda da dərslərlər haqqında söhbətlər bu mərhələdən qaynaqlanır.

Deməli, dərslərlər həm də valideyn

liklərdən biri Azərbaycan dilidir. Bu, ilk növbədə, ondan irəli gəlir ki, əvvəla, Azərbaycan dili ana dili kimi hər kəsin həyatında, məişətində işlənməklə daha çox ictimai xarakter daşıyır və bununla da maraq obyektinə çevrilir. Daha sadə şəkildə deməmiş olsaq, insanların istifadə etdiyi mənəvi varlıq kimi onları düşünürməyə başlayır. Hər kəs az qala özünün subyektiv münasibətlərini belə daha geniş sosial kontekstdə təqdim etməyə meyl göstərir. İndiki zamanda bəzi valideynlər özlərinin şagird dövründən qalmış stereotiplərinə qapılaraq müasir yanaşmaları şübhə və tərəddüdlə qarşılayırlar. İkinci, Azərbaycan dili fənninin müasir fəlsəfi aydın təsvürü olunmadığından hələ də onu daha çox anlayışlar, qanun və nəzəri ümumiləşdirmələrdən ibarət bir sistemlə tədris etməyə say göstərirlər. Bir praktik fənn olaraq Azərbaycan dilini nitq mədəniyyətini formalaşdırmaq bir vasitə kimi birmənalı şəkildə qəbul etmirlər. Ənənəvi təcrübələrə istinad etməklə daha çox linqvistik anlayışların mənimsənilməsinə üstünlük verirlər. Bu, həm yeni məzmunun hazırlanmasında, həm də onun reallaşdırılmasında aydın şəkildə hiss ediləndir. Hətta Azərbaycan dili təliminin praktik olaraq öyrədilməsi işi barədə danışan bəzi mütəxəssislər belə konkret fəaliyyətə gəldikdə yenə də Azərbaycan dilçiliyinin anlayışlarına daha çox yer ayırmaqla özlərinin fikirlərini təkrar etməyə çalışırlar.

mişdir. Artıq bu mərhələdə təlim materiallarının daha geniş deyil, nitq inkişafında roluna baxımdan seçildiyi müşahidə olunurdu. Bununla da, Azərbaycan dili dərslərləri üçün təlim materiallarının zəruriliyinin və konkretliyinin nəzərə alındığı aydın görünürdü.

Araşdırmalar onu göstərir ki, müasir Azərbaycan dili dərslərində təlim materiallarının seçilməsinə verilən tələblər daha da ciddiləşmişdir. Dilin mətn kontekstində öyrədilməsi nitq inkişafı üçün bütün nəzəri və praktik materiallara zərurilik baxımından yanaşılmasını meydana çıxarmışdır. Bununla nitq əhəmiyyəti olmayan dil materialları islah olunaraq təlim müstəvisindən çıxarılmışdır. Nəticədə şagird üçün yorğunluq gətirməyən, onun təlim marağına səbəb ola bilən linqvistik və ekstralingvistik materialların sintezindən ibarət lakonik bir təlim (öyrənmə) müstəvisi yaranmışdır. Bu günün Azərbaycan dili dərslərində informasiya yükünün çoxluğu, genişliyi deyil, onun nitq inkişafı, nitq mədəniyyəti üçün nə dərəcədə faydalı olması əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan dili dərslərlərinin sistemləşdirmə funksiyasının sirləri

Təfəkkür fəaliyyətinin növlərindən biri də sistemləşdirmədir. Şagirdlər bu

başlayırlar. Cümlə və mətnləri oxumaqla onların üzərində müşahidələr aparırlar.

Həmin mətnlər ilkin olaraq tematik zənginliyi, üslub və janr müxtəlifliyi ilə maraqlıdır. Şagirdlərin diqqətini yeknəsəklikdən qoruyur və onların öyrənmə fəaliyyətini stimullaşdırırlar.

Azərbaycan dili dərslərində nələr transformasiya olunur

Hər hansı bir dərslərin əsas vəzifələrindən biri aid olduğu elm və ya elmlərə dair məsələləri transformasiya etməkdir. Ümumtəhsil dərslərindən biri kimi Azərbaycan dili dərsləri də belə bir xüsusiyyətə malikdir. Əslində bu cəhət onun Azərbaycan dili fənninin tədrisində bir vasitə rolunda çıxış etməsindən irəli gəlir. Bəs onda transformasiya olunan nələrdir?

Azərbaycan dili, ilk növbədə, Azərbaycan xalqının milli dili, mədəniyyəti kimi bu fənnə aid dərslərdə təmsil olunur. Şagirdlər üzərində çalışdıqları təlim materialları ilə tanış olduqca, onları öyrəndikcə dərslərin dil və üslubuna bələdliyi artır. Həmçinin dərslər öz potensial imkanları ilə şagirdlərə təsir göstərir. Daha konkret deməmiş olsaq, dərslər təlim prosesində zəngin bir mədəniyyəti, dil gülcəsini şa-

tur. Bununla da Azərbaycan dili dərsləri bir vasitə kimi həm də öz xidmət mövqeyində çıxış etmiş olur.

Dərslərin şəxsiyyətyönümlü, yaxud biliyönümlü olması

Dərslərin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun şəxsiyyətyönümlü, yaxud biliyönümlü olmasıdır. Bu iki cəhətdən birinin nəzərə alınması dərslərin hazırlanmasında çox mühüm hesab edilən zəruri metodoloji tələb kimi dəyərləndirilir.

Əgər dərslər şagirdyönümlü təlim üçün nəzərdə tutulubsa, o zaman onun quruluşu və məzmunu hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərindən nəzərə alınması təmin edə bilən bir formada təqdim olunacaq, dərslərin əsas elementlərindən, o cümlədən məzmunlarından, onlarla bağlı anlayışlardan ibarət olan, şagirdlərin məntiqinə uyğun bir sistem qurulacaqdır. Hər bir şagird özünün fəaliyyət istiqamətlərinə dəstək ola biləcək parametrləri orada tapa biləcəkdir. Bundan əlavə, özünün şəxsi inkişafını dəstəkləyən təlim materiallarından, o cümlədən çalışma və tapşırıqlardan, eləcə də digər yarımcı vasitələrdən həvəslə istifadə ediləcəkdir.

Əgər dərslər biliyönümlüdürsə, onun əsasını elmin məntiqi və müvafiq fəaliyyət metodları ilə qurulan mövzularla bağlı məlumatlar təşkil edəcəkdir. O zaman müxtəlif şagird maraqlarının vahid məntiqdə birləşdirilməsi, istiqamətləndirilməsi zərurəti yaranacaqdır. Təbii olaraq şagirdlərin fərdi maraqları və meyllərinin nəzərə alınmasında çətinlik meydana çıxacaqdır. Bu da nəticə etibarilə dərslərin şagirdyönümlü öyrənmə modeli olmasına mənfi təsir göstərəcəkdir.

Dərslər didaktik vasitə kimi nə qədər ümumi xarakter daşısa da, o qədər şagird marağını təmin edə biləcək bir dərslər kitabıdır. Onun istifadə edən hər kəs, ilk növbədə, oradakı mətnlərin məzmununda, ifadə olunan cümlələrin mənasında, eləcə də söz, şəkil və digər təlim materiallarında özünün marağını, düşüncə səviyyəsini, dünyagörüşünü, digər xüsusiyyətlərini axtarır. Axtardığını tapdığı anda ona adaptasiya olunur və fəaliyyətə başlayır. Verilən tapşırıqları həvəslə və məhsuldar tərzdə yerinə yetirir.

Belə olduqda şagird həmçinin dərslərin didaktik sistemində daxil ola və yarımcı istifadəçisinə çevrilir.

Ümumtəhsil məktəbləri üçün müasir Azərbaycan dili dərslərlərinin bu baxımdan xarakterində yeniliklər müşahidə olunur. Ən böyük nitq vahidi kimi mətnlər üzərində müxtəlif istiqamətli fəaliyyətlərin təşkili bu müxtəlifliyin mahiyyətini təşkil edir. Belə ki, şagirdlər mətnin üzərində, eləcə də mətnlə bağlı çalışmaların həllində özlərinin məntiqi, tənqidi və yarımcı işlərini qurmalı olurlar. Axtarışlar aparmaqla diqqəti cəlb edirlər.

Azərbaycan dili dərslərlərinin perspektivləri: kreativ bacarıqlara doğru

Artıq on bir ildən çox bir vaxt keçir. Və bu müddətdə yeni fənn kurikulumları əsasında dərslərlər hazırlanaraq təbiiq edilir. Bütün ümumtəhsil fənləri kimi "Azərbaycan dili" üzrə də yeni dərslərlərin hazırlanması istiqamətində iş aparılır. Məlum olduğu kimi, yeni fənn proqramları (kurikulumları) əsasında hazırlanan ümumtəhsil məktəbləri üçün dərslərlərin ilk nəsil məktəblərində tətbiq edilir. İlk qonaqlar onu göstərir ki, bu dərslərlər özünün fəlsəfəsinə, metodoloji xüsusiyyətlərinə, məzmun və strukturuna görə əvvəlliklərdən fərqlənir.

Başlıca olaraq şagirdlərdə inkişafına yönələn bu dərslərlərdə onların idraki bacarıqlarını formalaşdırmaq, həyatı vərdislərini zənginləşdirmək, intellektual potensialına dəstək olmaq ön planda dayanır. Hər şeydən öncə, şagird şəxsiyyətində məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürə söykənən kreativliyin formalaşdırılması prioritet istiqamət təşkil edir.

Dərslərlər ən zəruri bilikləri, onların əsasında gələcək həyat üçün vacib olan səriştələrin formalaşmasına imkan yaradan fəaliyyət sistemini təqdim etməklə şagirdləri yarımcı təbiiq etməyə istiqamətləndirir. Öyrəndikləri əsasında yeni biliklərin yaradılmasına təşviq edir. Kreativliyə doğru addımlardan ibarət olan bu yanaşma, heç şübhəsiz, intellektual dərslərdə aparıcı bir yoldur. Azərbaycan dili dərslərlərinin ümumi sistemində ən zəruri elmi-nəzəri anlayışlar hesabına onun linqvistik əsaslarını normalaşdırmaq, həyatı bacarıqlara söykənən səriştələrə geniş yer ayırmaqla praktik əhəmiyyətliliyini artırmaq onun gələcək perspektivlərinin mühüm parametrlərini təşkil edir.

Azərbaycan dili dərslərlərinə konseptual yanaşmalar

Ənvər ABBASOV,

Təhsil İnstitutunun direktor müavini, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Əməkdar müəllim

Azərbaycan dili dərsləri hansı informasiya yükünü daşıyır?

Hər bir dərslər bütün xüsusiyyətləri ilə birgə həm də informativ xarakter daşıyır. Özünün informasiya yükü ilə fərqlənir. Bu informasiya yükü, demək olar ki, həmişə dərslər üzərində işləyənləri düşündürməli olub. Onların dərslər barəsindəki düşüncələrinin mərkəzində dayanıb. Bəs, onda bu düşüncələrin nəticəsi necə yekunlaşdı? Elm sahələrində hələ kifayət qədər geniş və dərin araşdırmaların olmadığı zamanlarda, eləcə də tədqiqatların kitablar formasında nəşrinin geniş yayılmadığı dövrlərdə dərslərlər missiyası daşmalı olub. Elmlə, təhsillə məşğul olan insanlar özlərinin elmi bacarıqlarını maarifçiliklə birləşdiriblər. Başqa sözlə, elmi araşdırmalarını dərslərlərdə ümumiləşdirməyə çalışıblar. Bu tendensiya hələ ilk dərslərlərin yaradılması zamanı özünü göstərib. Məsələn, tarix, ədəbiyyat, riyaziyyat, eləcə də ümumtəhsil məktəbləri üçün hazırlanmış digər dərslərlər bu baxımdan nümunə ola bilər. 50 ilə yaxın bir müddətdə ümumtəhsil məktəblərinin VII-VIII (sonralar VIII-IX) sinifləri üçün M.Şirəliyev və M.Hüseynzadənin yazdığı Azərbaycan dili dərsləri həm də Azərbaycan dilinin sintaksisinə dair mötəbər bir əsər hesab edilmişdir. Çünki orada öz əksini tapan elmi ümumiləşdirmələr sadəcə öyrənmək üçün təlim materialı deyil, həm də Azərbaycan dilinin sadə və mürəkkəb cümlə sintaksisinə dair ciddi bir araşdırma kimi qəbul olunmuşdur. Ona görə də bu kitab uzun müddət məktəbdə bir dərslər kimi öz statusunu saxlamaqla yanaşı, həm də dilçiliyi dair mötəbər bir mənbə kimi nüfuz qazanmışdır. Sintaksis dair sonradan meydana çıxan tədqiqatların istinad yerinə çevrilmişdir. Belə dərslərlərdə, təbii olaraq təlim materiallarının elmiyi, əhatəliliyi daha çox diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Həm də ilkin olaraq qələmə alındığından onun əhatəliliyi xüsusi önəm daşmışdır. Məzmunun konkret və aydın olması, nümunələrə əsaslandırılması zəruri hesab edilmişdir. Azərbaycan dili dərslərlərində təqdim olunan çalışma və tapşırıqlar linqvistik anlayışların mənimsənilməsi məqsədi ilə verilmişdir. Lakin sonralar XX əsrin 70-ci illərindən etibarən Azərbaycan dilinin tədrisində başlıca məqsəd kimi nitq inkişafının qarşısına qoyulması dərslərdəki təlim materiallarının müəyyən olunmasına münasibət dəyişmişdir.

Əlbəttə, bu, günümüzün proqnozu kimi hazırkı ehtiyac və tələblər platformasında özünü göstərsə də, standartlarla işləmək texnologiyası özlüyündə nəticələrin zəruriliyini tələb kimi irəli sürməklə onların aparıcı olmasını sübut edir. Bu nəticələrə gəlmək istiqamətində bütün yanaşmalara variantiv mövqedən baxmağı və dəyərləndirməyi əsas tələb kimi irəli sürür. Heç şübhəsiz, bu yanaşmada nə qədər aparıcı rola malik vəsait kimi dərsləri qiymət verilsə də, onun təlim vasitələrindən biri olmaq funksiyası dəyişmişdir. Bu funksiya isə onu standart olmaq mövqedən çıxarmaqla variantiv xarakterli bir vasitəyə çevirir.

Azərbaycan dili dərsləri müasirlik müstəvisində vasitəyə çevrildi

Yuxarıda irəli sürülmüş fikrin davamı olaraq nəzərə alınmalıdır ki, dərslərin dəyişməz məzmun komponenti olması onun daha ciddi yanaşma tərzini kimi qəbul ediləndə barədə oturuşmuş ənənəvi fikri yumşaldır. Müasir zamanda ona yarımcı mövqedən yanaşılmasını irəli sürür.

Doğrudanmı, Azərbaycan dili dərslərləri bu günün metodik mülahizələrində yeni keyfiyyət qazanıb? Azərbaycan dili təliminin vasitəsinə çevrilib?

Belə bir müddəamın meydana gəlməsi haradın qaynaqlanır? Hansı şərtlər, amillər belə bir fikrə gəlməyə imkan verir?

Bu gün daha çox haqqında danışılan təhsil məsələlərindən biri dərslərdir. Və etiraf etmək lazımdır ki, dərslərlərin içərisində daha çox diqqəti cəlb edən dərslər

Dərslərin yaradılması pedaqoji hadisədir

bacarığa yiyələnməklə bir sıra təlim tapşırıqlarını elmi əsasda yerinə yetirmək üçün imkanlar əldə etmiş olurlar. Yerinə yetirdikləri fəaliyyətlərinin ümumi əhəngində ardıcılıq gözləyir, mükəmməl bir məntiqə davamlılıq təmin edirlər.

Şagirdlərdə sistemləşdirmə bacarığının formalaşdırılması müasir təlim prosesinin əsas vəzifələrindən biri hesab edilir və müəllim fəaliyyətində istiqamətləndirilən məsələ kimi dəyərləndirilir. Bu vəzifə həm də təlim vasitələrinin, o cümlədən dərslərlərin də üzərinə məsuliyyət qoyur. Bu mənada sistemləşdirmə Azərbaycan dili dərslərlərinin funksiyalarından biri hesab edilir.

Müasir Azərbaycan dili dərslərləri başlıca olaraq nitq mədəniyyətinin formalaşdırılmasına missiyasını daşıdığından onun məzmununa daxil edilən təlim materialları istər nitq fəaliyyətinin növləri üzrə, istərsə də dil qaydalarına aid müvafiq məntiqi ardıcılığa tabe olub. Dərslər konkret mənada bu ardıcılığın axarında formalaşaraq sadəcə mürəkkəb prinsiplərin əsasında qurulur.

Azərbaycan dili dərslərlərinin vətəndaşlıq mövqeyi

Azərbaycan dili dərslərlərinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də onun tam mənasında Azərbaycan dilinin mənəvi mahiyyətini, özünəməxsus gözəlliyini ifadə edə bilməkdir. İstər dil, istər üslub baxımından zəngin bir nümunə kimi effektə malik olmaqdır. Müasir zamanda dərslər üçün belə bir cəhətin olması onu bacarıqlarından fərqləndirməklə şagirdlərin diqqətinə daha çox yaxınlaşdırır. Şagirdlər belə nümunələr üzərində işlədikcə Azərbaycan dilinin özünəməxsusluğuna vələh olub, ona daha çox vaxt ayırmaqla məhəbbət hissi bəslənməyə başlayırlar.

Müasir dövrdə Azərbaycan dilini müəyyən kontekstdə öyrətmək onun bütün imkanlarının meydana çıxmasına şərait yaradır. Bu effektiv formalaşmada müxtəlif janrlarda olan mətnlər xüsusi rol oynayır.

Məktəb təcrübəsi göstərir ki, şagirdlər fəaliyyətə oxu mətnləri üzərində işlə